

4.3.8 Součtové vzorce I

Předpoklady: 040307

Pedagogická poznámka: Z hodiny probíráme většinou pouze první část (k důkazu), zbytek využíváme na písemku.

Pedagogická poznámka: Úspěch této hodiny (a hodin následujících) je zcela závislý na míře, ve které studenti chápou dosazování do vzorce jako používání předem připravené formy, ve které označení proměnných (typicky x, y) nesouvisí s označením proměnných v řešeném příkladě (a proto se může stát, že x je y). Pokud narazíte na problémy, je dobré si ověřit, zda této skutečnosti žák rozumí a v případě potřeby mu ujasnit samotný princip.

Závorku ve výrazu $\sin(x + y)$ není možné jen tak roznásobit ani rozdělit:

$$0 = \sin(\pi) = \sin\left(\frac{\pi}{2} + \frac{\pi}{2}\right) \neq \sin\left(\frac{\pi}{2}\right) + \sin\left(\frac{\pi}{2}\right) = 1 + 1 = 2.$$

Způsob, jakým goniometrické funkce vyrábějí ze zadaných čísel hodnoty, sice známe, ale je tak neprůhledný, že není možné používat závorkové úpravy na výrazy uvnitř funkcí $\Rightarrow$ hodnotu goniometrické funkce musíme počítat z čísla $(x + y)$ a na úpravy výrazu můžeme použít pouze odvozené goniometrické vzorce.

Pedagogická poznámka: Smyslem červeného rámečku je vytvořit (upevnit) v žácích vědomí, že $\sin$ před závorkou není další proměnnou ale příkazem k poměrně složité přeměně úhlu uvnitř na poměr. Podstatná část žáků tuto skutečnost ignoruje a to pak ústí do mnoha zbytečných chyb.

Vzorců je hodně, patří do několika skupin – první skupinu tvoří **součtové vzorce**.

Pro všechna reálná čísla x, y platí: $\sin(x + y) = \sin x \cos y + \cos x \sin y$.

Př. 1: Dokaž platnost vztahu $\cos x = \sin\left(x + \frac{\pi}{2}\right)$.

Použijeme vzorec $\sin(x + y) = \sin x \cos y + \cos x \sin y$, abychom odstranili závorku na pravé straně rovnosti, dosazujeme $y = \frac{\pi}{2}$.

$$\sin\left(x + \frac{\pi}{2}\right) = \sin x \cos \frac{\pi}{2} + \cos x \sin \frac{\pi}{2} = \sin x \cdot 0 + \cos x \cdot 1 = \cos x$$

Př. 2: Využij vztah pro $\sin(x+y)$ k odvození vzorce pro $\sin(x-y)$.

$$\sin(x-y) = \sin[x+(-y)] = \sin x \cos(-y) + \cos x \sin(-y) = \sin x \cos y - \cos x \sin y.$$

Podobné vzorce můžeme odvodit i pro funkci $\cos x$.

Součtové vzorce:

Pro všechna reálná čísla x, y platí:

- $\sin(x+y) = \sin x \cos y + \cos x \sin y$
- $\sin(x-y) = \sin x \cos y - \cos x \sin y$
- $\cos(x+y) = \cos x \cos y - \sin x \sin y$
- $\cos(x-y) = \cos x \cos y + \sin x \sin y$

Pedagogická poznámka: Nepožaduji po studentech, aby vzorce uměli nazpaměť. Součtové vzorce (stejně jako vzorce probírané v následujících hodinách) si mohou napsat na speciální papír, který mohou kromě hodin používat i při psaní písemek.

Pedagogická poznámka: Odvození součtových vzorců pro $\sin(x+y)$ a $\cos(x+y)$ v hodinách neprovádím. Je uvedeno na konci hodiny pro zájemce.

Př. 3: Dokaž platnost vztahu $\sin x = \cos\left(x - \frac{\pi}{2}\right)$.

Použijeme vzorec $\cos(x-y) = \cos x \cos y + \sin x \sin y$, abychom odstranili závorku na pravé straně rovnosti, dosazujeme $y = \frac{\pi}{2}$.

$$\cos\left(x - \frac{\pi}{2}\right) = \cos x \cos \frac{\pi}{2} + \sin x \sin \frac{\pi}{2} = \cos x \cdot 0 + \sin x \cdot 1 = \sin x$$

Př. 4: Zjednoduš výraz: $\cos\left(\frac{\pi}{6} - x\right) - \cos\left(x + \frac{\pi}{6}\right)$.

$$\begin{aligned} \cos\left(\frac{\pi}{6} - x\right) - \cos\left(x + \frac{\pi}{6}\right) &= \cos \frac{\pi}{6} \cos x + \sin \frac{\pi}{6} \sin x - \left(\cos x \cos \frac{\pi}{6} - \sin x \sin \frac{\pi}{6}\right) = \\ \cos \frac{\pi}{6} \cos x + \sin \frac{\pi}{6} \sin x - \cos x \cos \frac{\pi}{6} + \sin x \sin \frac{\pi}{6} &= 2 \sin x \sin \frac{\pi}{6} = 2 \sin x \frac{1}{2} = \sin x \end{aligned}$$

Pedagogická poznámka: Některým studentů dělá problémy pochopit, že za y při rozkladu

$\cos\left(\frac{\pi}{6} - x\right)$ dosazujeme x . Většina z nich má problém s celou filozofií dosazování do vzorce.

Př. 5: Dokaž rovnost: $\sqrt{2} \cos\left(x - \frac{\pi}{4}\right) = \sin x + \cos x$.

$$\begin{aligned}\sqrt{2} \cos\left(x - \frac{\pi}{4}\right) &= \sqrt{2} \left(\cos x \cdot \cos \frac{\pi}{4} + \sin x \cdot \sin \frac{\pi}{4} \right) = \sqrt{2} \left(\cos x \cdot \frac{\sqrt{2}}{2} + \sin x \cdot \frac{\sqrt{2}}{2} \right) = \\ &= \cos x \cdot \frac{2}{2} + \sin x \cdot \frac{2}{2} = \sin x + \cos x\end{aligned}$$

Př. 6: Dokaž rovnost: $\sin x = \sin(\pi - x) = -\sin(\pi + x) = -\sin(2\pi - x)$

$$\begin{aligned}\sin(\pi - x) &= \sin \pi \cos x - \cos \pi \sin x = 0 \cdot \cos x - (-1) \sin x = \sin x \\ -\sin(\pi + x) &= -(\sin \pi \cos x + \cos \pi \sin x) = -(0 \cdot \cos x + (-1) \sin x) = \sin x \\ -\sin(2\pi - x) &= -(\sin 2\pi \cos x - \cos 2\pi \sin x) = -(0 \cdot \cos x - 1 \cdot \sin x) = \sin x\end{aligned}$$

Pedagogická poznámka: Předchozí příklad slouží k synchronizaci třídy. Pokud učím hodinu ve formátu polovina + celá, zde končím v té počáteční polovině.

Př. 7: Petáková:
strana 47, cvičení 56 d), e)
strana 47, cvičení 57 b), d), h), l)

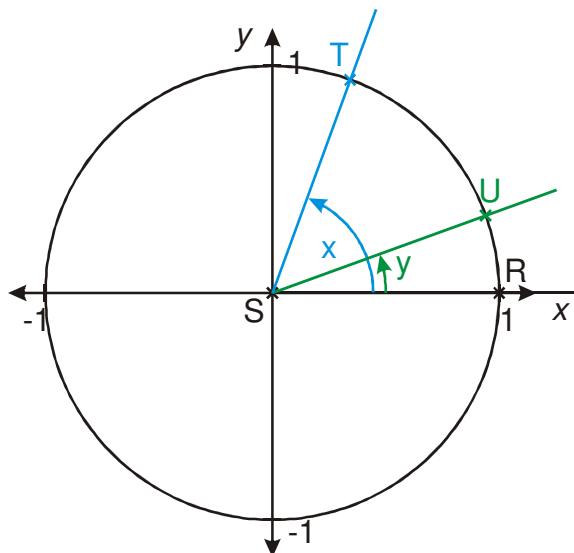
Pedagogická poznámka: Následující odvození o hodinách vynechávám, učebnice ho obsahuje pouze kvůli případným zájemcům, přesto je odvození psáno stylem, který v učebnici používám pro vysvětlování normální látky, aby v důležitých místech studenti získali čas a námět na zamyšlení.

Pedagogická poznámka: V podstatě sledujeme odvození z učebnice Goniometrie: Odvárko, Prometheus.

Odvození součtových vzorců

K odvození součtových vzorců použijeme jednotkovou kružnici.

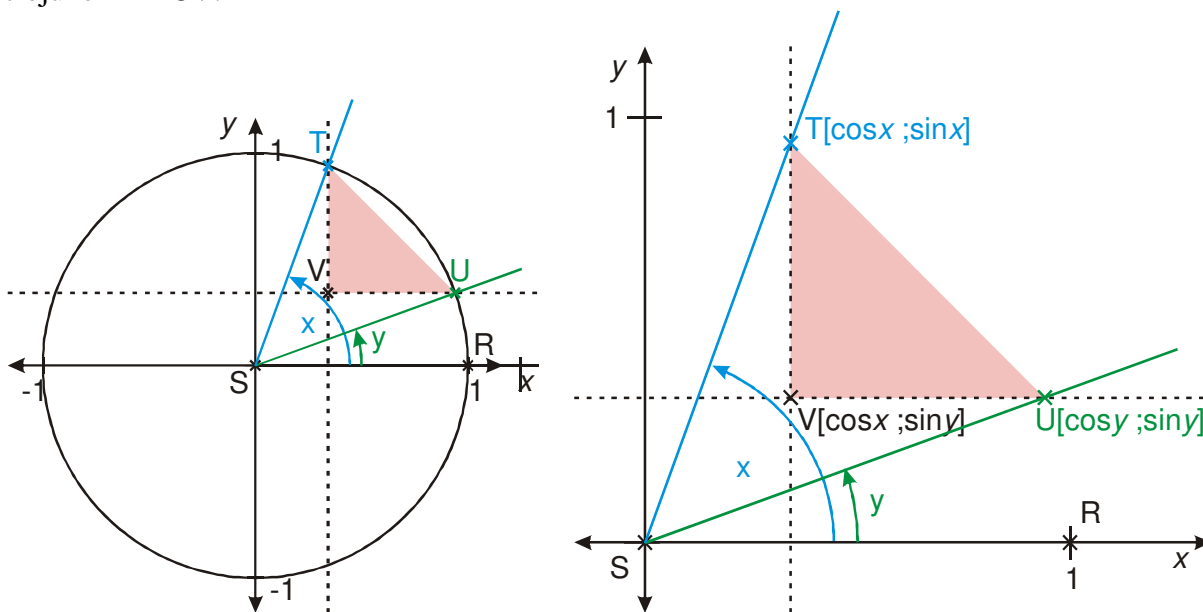
Zakreslíme do obrázku jednotkové kružnice dva orientované úhly $x = \widehat{RST}$, $y = \widehat{RSU}$, tak aby platilo $x > y$.

Př. 8: Urči souřadnice bodů R, T, U v souřadné soustavě Sxy .

Platí: $R[1;0]$, $T[\cos x, \sin x]$, $U[\cos y, \sin y]$.

Bodem T vedeme rovnoběžku s osou y , bodem U rovnoběžku s osou x . Vznikne tak pravoúhlý trojúhelník TUV .

Př. 9: Urči délky stran trojúhelníku TUV .

Z obrázku vidíme: $|VU| = |\cos x - \cos y|$, $|TV| = |\sin x - \sin y|$.

Délku přepony určíme pomocí Pythagorovy věty: $c^2 = a^2 + b^2$.

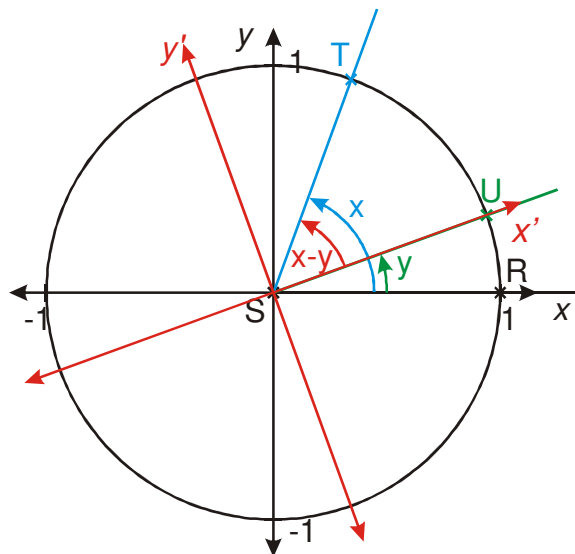
$$|TU|^2 = |\cos x - \cos y|^2 + |\sin x - \sin y|^2 = (\cos x - \cos y)^2 + (\sin x - \sin y)^2$$

$$|TU|^2 = \cos^2 x - 2 \cos x \cos y + \cos^2 y + \sin^2 x - 2 \sin x \sin y + \sin^2 y$$

$$|TU|^2 = \cos^2 x + \sin^2 x + \cos^2 y + \sin^2 y - 2 \cos x \cos y - 2 \sin x \sin y$$

$$|TU|^2 = 1 + 1 - 2 \cos x \cos y - 2 \sin x \sin y = 2(1 - \cos x \cos y - \sin x \sin y)$$

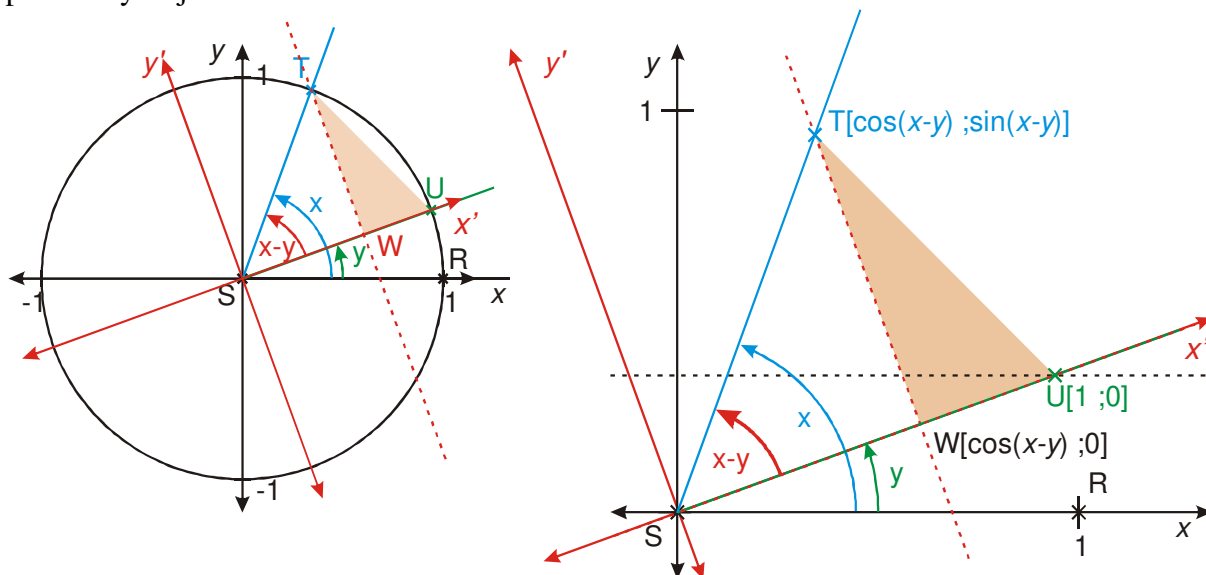
Nyní zopakujeme celý postup vzhledem k nové soustavě souřadnic $Sx'y'$, kterou získáme otočením soustavy Sxy o úhel $y = \widehat{RSU}$.

Př. 10: Urči souřadnice bodů T, U v souřadné soustavě $Sx'y'$.

Platí: $T[\cos(x-y), \sin(x-y)]$, $U[1,0]$.

Bodem T vedeme rovnoběžku s osou y' , bodem U rovnoběžku s osou x' . Vznikne tak pravoúhlý trojúhelník TUW .

Př. 11: Urči délky stran trojúhelníku TUW .

Z obrázku vidíme: $|WU| = |1 - \cos(x-y)|$, $|TW| = |\sin(x-y)|$.

Délku přepony určíme pomocí Pythagorovy věty: $c^2 = a^2 + b^2$.

$$|TU|^2 = |1 - \cos(x-y)|^2 + |\sin(x-y)|^2 = [1 - \cos(x-y)]^2 + [\sin(x-y)]^2$$

$$|TU|^2 = 1 - 2\cos(x-y) + \cos^2(x-y) + \sin^2(x-y) = 1 - 2\cos(x-y) + 1$$

$$|TU|^2 = 2 - 2\cos(x-y) = 2[1 - \cos(x-y)]$$

Otočením soustavy souřadnic se nemůže změnit vzdálenost bodů $T, U \Rightarrow$ obě vyjádření délky úsečky TU musí být shodné: $2[1 - \cos(x - y)] = 2(1 - \cos x \cos y - \sin x \sin y)$.

$$1 - \cos(x - y) = 1 - \cos x \cos y - \sin x \sin y$$

$\cos(x - y) = \cos x \cos y + \sin x \sin y$ - jeden ze vzorců, které jsme si ukázali na začátku hodiny.

Odvození není zcela kompletní. Musíme ověřit případy, které jsme vynechali v našich předpokladech:

$$x > y, x, y \in (0; 2\pi).$$

Ověření pro $x = y, x, y \in (0; 2\pi)$: Dosadíme do odvozeného vzorce: $x = y$:

$$\cos(x - y) = \cos x \cos y + \sin x \sin y$$

$$\cos(x - x) = \cos x \cos x + \sin x \sin x$$

$$\cos 0 = \cos^2 x + \sin^2 x = 1 - \text{platí.}$$

Ověření pro $x < y, x, y \in (0; 2\pi)$:

$$\cos(x - y) = \cos[-(y - x)] = \cos(y - x) = \cos y \cos x + \sin y \sin x$$

Platí: $\cos[-(y - x)] = \cos(y - x)$, protože $\cos x$ je sudá funkce.

Ověření pro $x, y \in R$:

Víme, že pro $x, y \in R$ existují: $x_0, y_0 \in (0; 2\pi)$ a $k, m \in Z$, tak, že platí:

$$x = x_0 + k \cdot 2\pi, y = y_0 + m \cdot 2\pi$$

Dosadíme do obou stran vzorce (využijeme periodičnost funkcí $y = \sin x$ a $y = \cos x$):

$$\cos(x - y) = \cos[x_0 + k \cdot 2\pi - (y_0 + m \cdot 2\pi)] = \cos[x_0 - y_0 + (k - m) \cdot 2\pi] = \cos(x_0 - y_0)$$

$$\cos x \cos y + \sin x \sin y =$$

$$\cos(x_0 + k \cdot 2\pi) \cos(y_0 + m \cdot 2\pi) + \sin(x_0 + k \cdot 2\pi) \sin(y_0 + m \cdot 2\pi) =$$

$$\cos x_0 \cos y_0 + \sin x_0 \sin y_0$$

Odvození vztahu $\sin(x + y) = \sin x \cos y + \cos x \sin y$:

$$\text{Platí: } \cos\left(\frac{\pi}{2} - x\right) = \cos\frac{\pi}{2} \cos x + \sin\frac{\pi}{2} \sin x = 0 \cdot \cos x + 1 \cdot \sin x = \sin x.$$

$$\text{Platí: } \sin\left(\frac{\pi}{2} - x\right) = \cos\left[\frac{\pi}{2} - \left(\frac{\pi}{2} - x\right)\right] = \cos\left(\frac{\pi}{2} - \frac{\pi}{2} + x\right) = \cos x \text{ (předchozí vztah).}$$

$$\sin(x + y) = \cos\left[\frac{\pi}{2} - (x + y)\right] = \cos\left[\left(\frac{\pi}{2} - x\right) - y\right] = \cos x \left(\frac{\pi}{2} - x\right) \cos y + \sin\left(\frac{\pi}{2} - x\right) \sin y =$$

$$= \sin x \cos y + \cos x \sin y$$

Ostatní vzorce jsme z nyní získaných odvodili již v začátku hodiny pomocí přezávorkování a sudosti a lichosti goniometrických funkcí.

Shrnutí: Rozkládat výrazy uvnitř goniometrických funkcí můžeme pouze pomocí goniometrických vzorců.